

Демалу үшін мал жаюды тоқтатқан кезде жылқылар бастарын күн сәулесінен көршілерінің көлеңкесінде жасырып, шеңбер пішінді тіреуіш топқа түседі.

Демек, жаз айларында тирловка уақытын қысқартуға ерекше назар аудару қажет. Бұған жайылымдық жерлерді тиісті таңдау, күндізгі тынығу кезеңін мәжбүрлеп азайту, кейде күндізгі аптап ыстықта жылқыларды тамақтандыру арқылы қол жеткізуге болады.

RESUME

The dynamics of the direction of behavioral acts of herd horses in different conditions of the habitat, feeding and physiological state of animals is considered. The study of the basics of ethology of herd horses allows you to regulate the above processes, create optimal conditions for the growth and development of young animals.

In the absence of artificial shelters, it is recommended to build pens – calm, taking into account the prevailing winds.

Much more harm to herd horse breeding brings ice or jute. In case of heavy ice, the moose can practically not get food, they are injured, they can not get up on their own when falling, and they can die. Mares from eating cold pasture food with ice can abort due to hypothermia of the fetus.

To prevent such cases, experienced herders use a number of techniques to break the ice crust – the herd is driven away in a dense, tight pile, while the ice breaks, and the herd is allowed to graze on the return trail.

It should be noted that the cold causes an increased need for nutrients in the body, and the horse's appetite increases. In addition, the increased heat output, which leads to excessive cooling of the body, encourages the horse to constantly move. Taken together, the external stimulus-cold and the internal stimulus-the state of hunger cause a sharp reduction in the period of rest of the horse during frosty weather.

As a result, it can be concluded that as the temperature increases, horses become less active, spend more time resting and less time grazing. When stopping grazing for rest, the horses huddle together in a circle-shaped group, hiding their heads from the sun's rays in the shade of their neighbors.

Therefore, in the summer months, special attention should be paid to reducing the time of fishing. This can be achieved by appropriate selection of pasture areas, forced reduction of the period of daytime rest, and sometimes feeding the horses in the stable during the heat of the day.

УДК 631.11:332.3 (574.3)

Асегова А. Ю., ауыл шаруашылығы ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
«Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті» КеАҚ, Орал қаласы

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДА АГРОЛАНДШАФТТАРДЫ ПАЙДАЛАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация

Бұл мақалада Батыс Қазақстан облысы ландшафтарының қазіргі экологиялық жағдайы антропогендік фактор және онымен байланысты жағымсыз салдарлар зерттеледі. Қазақстан Республикасының жер ресурстары қолданыстағы заңнама бойынша ел халқының мүддесі үшін пайдаланылатын және қорғалатын ұлттық игілікке жатқызылған. Бүгінде Қазақстан Республикасында табиғатты ұтымды пайдалану тұжырымдамасын жасау кезінде ландшафтық-экологиялық зерттеулер басымдыққа ие болуда. Олар Қазақстан Республикасының орнықты дамуға көшу тұжырымдамасымен толық келіседі. Осы тұжырымдаманың қағидаттарына негізделген ландшафтық-экологиялық зерттеулер шеңберінде республиканың әртүрлі өңірлері үшін ауыл шаруашылығы факторының қысымының күшеюі жағдайында дамып келе жатқан табиғи-аумақтық кешендердің өзгеру дәрежесін зерделеу жөніндегі жұмыстар басталды, олардың өзін-өзі реттеу және қалпына келтіру мүмкіндіктері айқындалды, экологиялық нормалауды жүзеге асыру мақсатында табиғи-аумақтық кешендердің техникадан кейінгі дамуының бағыттары мен нысандары анықталды. Батыс Қазақстан облысы аумағының ауыл шаруашылығы өндірісінде соңғы жылдары үлкен өзгерістер болды. Олар нарықтық қатынастарға көшуге байланысты және ауыл шаруашылығының барлық аспектілерін (экономикалық, ұйымдастырушылық, әлеуметтік) қамтиды. Аграрлық-өнеркәсіптік кешенді (АӨК) реформалау ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының дербестігін қамтамасыз етті, көп құрылымды аграрлық экономиканы қалыптастыруға мүмкіндік берді. Алайда, 90-шы жылдары басталған аграрлық реформалар табиғи-экономикалық жүйеде ауылшаруашылық өндірісінің барлық

салаларын қамтыған ұзаққа созылған дағдарысқа әкелді. Дағдарыс жағдайы, ең алдымен, ауылшаруашылық өндірісінің құлдырауынан, ауылшаруашылық жерлерінің экологиялық жағдайының нашарлауынан, ауылшаруашылық кәсіпорындарының экономикалық жағдайының нашарлауынан және ауыл тұрғындарының өмір сүру деңгейінің төмендеуінен көрінеді. Қалыптасқан жағдайда агроландшафттарды пайдалану тиімділігі туралы толық ақпарат алу үшін жаңа ауыл шаруашылығы құралымдарының ауыл шаруашылығы өндірісінің табиғи-аумақтық кешендерге әсер ету дәрежесін бағалауы қажет. Республикада жүргізіліп жатқан жаңа жер реформасы жерге орналастыру және ауыл шаруашылығы өндірісін жер пайдалану құрылымына елеулі өзгерістер енгізді. Соңғы жылдары шаруа және фермер қожалықтарын ұтымды жер пайдалану және жерге орналастыру проблемасы едәуір шиеленісе түсті. Қабылданған заңнамалық актілерге қарамастан: "Қазақстан Республикасының Жер кодексі" (2003 ж.), "Қазақстан Республикасының жер реформасы", "Қазақстан Республикасының фермерлік және шаруа қожалықтары туралы" және т. б., ауыл шаруашылығы алқаптарын пайдалану тиімділігі үнемі төмендеуде. Ауыл шаруашылығының жер-ресурстық базасының қысқаруы өңделетін жер көлемінің азаюынан көрінеді. Мәселен, ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын реформалау кезеңінде республикада егістік алқабы 12 млн. гектардан астам қысқарды.

***Түйін сөздер:** жерді пайдалану, ауыл шаруашылығы өндірісі, жерге жеке меншік, егістікті пайдалану, жерді тиімді пайдалану, шаруа қожалықтары.*

Ауыл шаруашылығы қоршаған ортаға әсер ету деңгейі бойынша экологиялық қауіптілігі жоғары экономика салаларына жатпайды. Сонымен бірге, қазіргі заманғы әлеуметтік-экономикалық жағдайларда, егіншілік мәдениетінің кеңінен құлдырауына байланысты, ауыл шаруашылығы едәуір аумақтардағы топырақ құнарлылығына теріс әсер ететін негізгі факторлардың бірі болып табылады. Ағымдағы онжылдықта республиканың агроөнеркәсіптік өндірісінің барлық экологиялық проблемаларынан бірінші орынға агроландшафттардың құнарлылығын сақтау және қалпына келтіру, ауыл шаруашылығы алқаптарына антропогендік әсердің теріс салдарын жою, экологиялық таза өнімнің тұрақты өндірісін қамтамасыз ету міндеттері қойылды.

Ауыл шаруашылығы дақылдарын егуге арналған жерлерді, ең алдымен тың игеру кезеңінде және одан кейінгі жылдары орын алған дәнді дақылдарды барынша игеруге деген ұмтылыс егістікке жарамды алқаптармен қатар өнімділігі төмен жерлердің көп мөлшерінің айналымға тартылуына әкелді. Нәтижесінде 1990 жылға қарай республикада егістік көлемі 35 млн. гектардан асты, оның ішінде Батыс Қазақстан облысында 2 млн. га

Ауыл шаруашылығы ұйымдарын реформалау кезеңінде өңделетін жерлердің ауданы күрт қысқарды. 2000 жылға қарай егістіктер 407 мың га болды, кейіннен ел экономикасының жалпы көтерілуімен және ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді мемлекеттік қолдаумен егістікке тыңайған жерлердің жыртуға жарамды учаскелерін және басқа да алқаптарды тарту үшін алғышарттар жасалды. 2009 жылдан бастап 2019 жылға дейінгі кезеңде облыста егістіктің ұлғаюы 300 мың гектардан астам жерді құрады [6]. Егістіктің өсуі негізінен облыстың астық егетін аудандарында – Байтерек, Теректі, Тасқала аудандарында байқалады.

Батыс Қазақстан облысы ландшафтарының қазіргі экологиялық жай-күйінің маңызды көрсеткіштерінің бірі антропогендік фактор және онымен байланысты теріс салдарлар болып табылады. Оларға мыналар жатады: атмосфералық ауаның ластануы, радиациялық жағдай, жер асты және жер үсті суларының ластануы, ауыз сумен жабдықтау жағдайы, топырақ жамылғысының ластануы, топырақ жамылғысының тозуы және т.б. теріс экзодинамикалық процестердің көрінісі, табиғи және антропогендік жағдайлар аймақтың ландшафттарының экологиялық жағдайын бағалауға мүмкіндік береді.

Батыс Қазақстан ауданы 151,3 мың км², облысының аумағы 12 әкімшілік ауданды және Орал, Ақсай қалаларының екі аумағын қамтиды. Зерттелетін аумақ құрғақ дала және шөлейт ландшафттар аймағында орналасқан, олардың арасында жинақталған жазықтардың шөлейт ландшафттары басым. Бұл жерде соңғы онжылдықтар ішінде табиғи экожүйелердің шөлейттену процестерінің күшеюі байқалады, бұл ауыл шаруашылығы алқаптарының өнімділігі мен тозуының төмендеуіне әкеледі (кесте. 1).

Ауыл шаруашылығы алқаптарының сапалық сипаттамаларының деректері егістіктің құрамында құнарлылыққа әсер ететін теріс белгілері бар сорланған, сортаң, қотырланған және басқа топырақ топтары әлі де пайдаланылатынын көрсетеді.

МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ДАМУЫ

1-кесте - Бүлінген жерлердің ауыл шаруашылығына пайдаланылатын жер алаңына және облыс алаңына қатысты қатысу үлесі, %

Бүлінген жерлер (ҚР жер кадастры бойынша мелиоративтік топтар)	Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер алаңынан үлесі, %	Облыс алаңынан үлес, %
Бүлінген жерлердің барлығы	88,8	75,0
Сонын ішінде тастақтанған	2,2	1,8
тұздалған	10,3	8,7
сортаңданған	52,4	44,2
суланған	2,0	1,6
дефляцияланған	14,9	12,6
ұшыраған бірлесіп су және жел эрозиясы	1,4	1,1
батпақтанған	2,5	2,1
батпақты	0,5	0,4
басқалар	2,4	2,0

Ғылыми әдебиеттерде ландшафттардың сақталуын немесе антропогендік өзгеріштігін зерттеудің әртүрлі тәсілдері қарастырылады. Табиғи ландшафттың антропогендік өзгеру дәрежесін, генезисін, экономикалық құндылығы мен қолданылуын ескере отырып, антропогендік ландшафттарды жіктеудің көптеген нұсқалары жасалды.

Ф. Н.Мильковтың Воронеж мектебі [3-5] антропогендік өзгеріштік сипатын бағалаудан тұратын табиғи-антропогендік үйлесімділік қағидаты бойынша антропогендік Ландшафттардың бірнеше классификациясын ұсынды (ауылшаруашылық, өнеркәсіптік, жол-жол, орман антропогендік, су антропогендік, селитебтік, рекреациялық және беллигеративті ландшафттар). ММУ ғалымдары мен мамандары, атап айтқанда А.Г. Исаченко бұл зерттеулер антропогендік өзгеріштік дәрежесін бағалауға негізделген. Олар шаруашылық қызметінің өзгеру дәрежесі бойынша ландшафттардың төрт тобын бөліп көрсетті: 1 - шартты түрде өзгертілген; 2 - әлсіз өзгертілген; 3 - бұзылған (қатты өзгертілген); 4-ұтымды өзгертілген немесе мәдени ландшафттар. Ландшафттардың бұзылу дәрежесін бағалауға болатын критерийлерді анықтау өте қиын. Милков Ф.Н. және басқа зерттеушілер антропогендік және табиғи ландшафттардың пропорционалды арақатынасын есептеу әдісін ұсынады, ол тек құрылымдық емес, тек аймақтық өзгерістерді сипаттайды [3,4]. Солнцевпен Н.А. ұсынылған әдістеме негізінде табиғи ландшафттардың бұзылу дәрежесін бағалау бойынша ландшафт компоненттерінің теңсіздік принципі қолданылды [7].

Зерттеу көрсеткендей, осы шекаралас аумақта ауылшаруашылық өндірісін ұтымды жүргізу үшін әкімшілік шекаралар шегінде жер пайдалану құрылымының рұқсат етілген экологиялық параметрлерін белгілеу қажет, бұл агроландшафттардың тұрақтылығы мен өнімділігін және жалпы табиғи жүйелердің тұрақтылығын арттыруға ықпал етеді (кесте.2).

2-кесте - Ауыл шаруашылығы өндірісін теңдестірілген аумақтық ұйымдастырудың экологиялық параметрлері

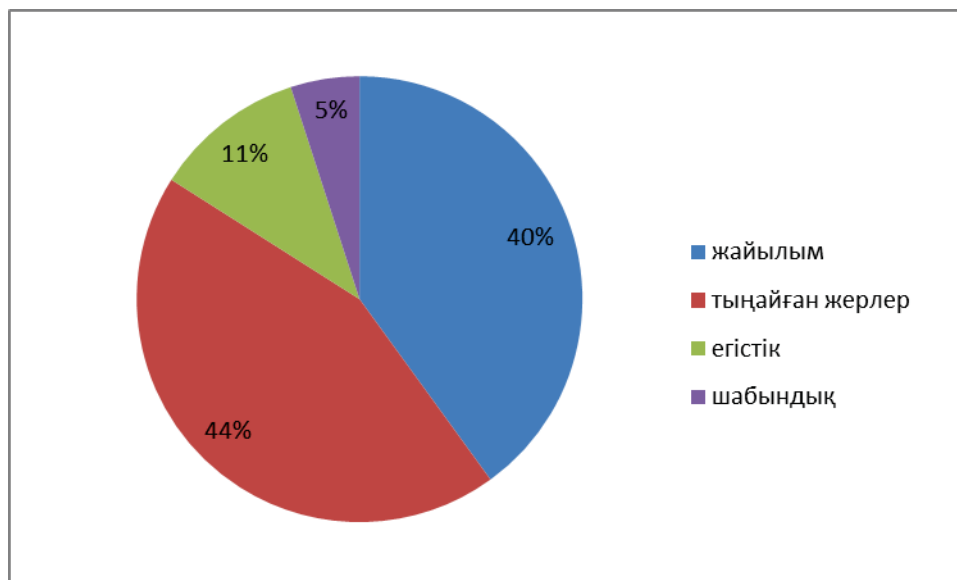
Көрсеткіштер	Шекті рұқсат етілген экологиялық параметрлері	Оңтайлы экологиялық параметрлері
Табиғи (табиғи) үлес-жалпы ландшафтылар аумақтың ауданы	60 %	30% табиғи 70 % түрлендірілген
Тер алаңынан егістік үлесі	50 % көп емес	40...45%
Азықтық алқаптардың үлесі ауыл шаруашылығы алқаптарының алаңдары	50 %	50...70%
Орман алқаптарын қорғау үлесі егістік алаңынан	4...5 % кем емес	7...10%
Суармалы жерлердің үлесі ауыл шаруашылығы алқаптарының алаңдары	10 % дейін	10... 15%

Ландшафттардың өзгеру дәрежесін зерттеуді ландшафттарға антропогендік жүктемелерді анықтаудан бастау керек. Экологиялық және географиялық әдебиеттерде жиі қолданылатын антропогендік жүктемелердің (АН) дәрежесін сараптамалық баллдық бағалаудың өлшемсіз көрсеткіштері жүйелерінің жалпы қабылданған әдістемесі бар.

Зерттеумен Батыс Қазақстан облысында ұсақ агроқұрылымдардың ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерін егістік бөлігінде, босалқы жерлерге ауыстыру байқалатыны анықталды. Тыңайған жерлерде шалғындандыру және рекультивациялау бойынша жұмыстар жүзеге асырылмайды, бұл су эрозиясының дамуы сияқты теріс антропогендік процестердің, ал жеңіл механикалық құрамдағы топырақтарда - дефляцияның дамуы үшін әлеуетті қауіп болып табылады.

Батыс Қазақстан облысының агроландшафттары негізінен егіншілікпен (тыңайған) (44%) және жайылыммен (40%) қамтылған (сурет. 1) [1,8].

Батыс Қазақстан облысының аумағында астық өндірісі мен жайылымдық мал шаруашылығына ауыл шаруашылығы игерілуінің жоғары дәрежесі бар екені анықталды. Облыстың солтүстік құрғақ далалы бөлігіндегі жерді пайдалану құрылымында егістік жер басым, ол шамамен 30 жерді алады...Барлық ауыл шаруашылығы алқаптарының 60% - ы, ал оңтүстік шөлейт бөлігінде жайылымдар басым, олар барлық ауыл шаруашылығы алқаптарының 50-90% - ын алады.



Сурет 1 - Батыс Қазақстан облысы аумағындағы ауыл шаруашылығы алқаптарының құрылымы, %

Қазақстанда пайдаланылмайтын ауыл шаруашылығы алқаптары, оның ішінде жыртуға жарамды жерлер кіретін ірі мемлекеттік жер қоры белсенді қалыптасуда. Ауыл шаруашылығындағы дағдарыстық құбылыстар аясында ауылшаруашылық жерлерін мақсатты пайдалануға мемлекеттік бақылау айтарлықтай әлсіреді. Бір жағынан, бұл жердің бір бөлігін кен орнына тез айналдыруға, екінші жағынан, тірі қалған тыңайған жерлер мен ескі кен орындарын жаңа жер пайдаланушылардың жыртуына ықпал етті. Соңғы уақытта ауылшаруашылық өндірісінің айтарлықтай жандануына карамастан, дала экожүйелерін біртіндеп қалпына келтіру процесі жалғасуда.

Қорытындылай келе, айта кету керек: облыс аумағын экономикалық игеру, бұл іс жүзінде ауылшаруашылық жерді пайдалануды азайтады, бірқатар экологиялық проблемаларға әкелді, олардың ішінде ең құнды ауылшаруашылық ресурстарының тозуы: топырақ жамылғысы мен өсімдіктер, нәтижесінде табиғи әртүрліліктің сарқылуы.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Ахмеденов К.М. Динамика и сбалансированность структуры землепользования степей Западно-Казахстанской области // Проблемы региональной экологии. – М., 2008. - №3.- С.34-39.

2. Кучеров В.С., Ахмеденов, К.М. Ландшафтно-экологическая оценка земельных ресурсов и плодородия почв степного Приуралья: аналитический обзор / В.С.Кучеров, К.М.Ахмеденов. - Уралск: ДГП «Зап. - Казахст. ЦНТИ», 2011.- 99 с.
3. Мильков Ф.М. Общее землеведение. /Ф.Н.Мильков.-М.:Высшая школа,1990.
4. Мильков Ф.Н. Физическая география: современное состояние, закономерности, проблемы. - М.: Наука, 2000.
5. Мильков, Ф. Н. О понятии физико-географического ландшафта в системе ландшафтных единиц / Ф. Н. Мильков. - Чкалов, 2000. – С. 5-20
6. Сводный аналитический отчет о состоянии и использовании земель Республики Казахстан за 2008 год. Астана, 2009, 250 с.
7. Солнцев Н.А. Учение о ландшафте (избранные труды) - М.:Изд-во Моск. ун-та, 2001. -384 с.
8. <http://zhkb-bko.gov.kz/kz/> Батыс Қазақстан облысының жер қатынастары басқармасының ресми интернет-ресурсы.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются вопросы использования агроландшафтов в западном регионе. Одним из важных показателей современного экологического состояния ландшафтов Западно-Казахстанской области является антропогенный фактор и связанные с ним негативные последствия. К таковым мы относим: загрязнение атмосферного воздуха, радиационную обстановку, загрязнение подземных и поверхностных вод, состояние питьевого водоснабжения, загрязнение почвенного покрова, деградацию почвенно-растительного покрова и др. Проявление негативных экодинамических процессов, природных и антропогенно-обусловленных, позволяют дать оценку экологического состояния ландшафтов региона. Исследуемая территория расположена в зоне сухостепных и полупустынных ландшафтов, среди которых преобладают полупустынные ландшафты аккумулятивных равнин. Здесь, на протяжении последних десятилетий, наблюдается усиление процессов опустынивания природных экосистем, приводящее к снижению продуктивности и деградации сельскохозяйственных угодий. Исследование показало, что для рационального ведения сельскохозяйственного производства на данной территории необходимо установить предельно допустимые экологические параметры структуры землепользования в пределах административных границ, способствующие повышению стабильности и продуктивности агроландшафтов и устойчивости природных систем в целом. Современные агроэкосистемы области являются частью природных экосистем, сильно трансформированных в результате хозяйственной деятельности. Оптимальным вариантом АПК может быть создание таких агроэкосистем, которые максимально приближались бы к естественным природным ландшафтам, что привело бы к повышению продуктивности в сельском хозяйстве.

REZUME

This article discusses the use of agricultural landscapes in the Western region. One of the important indicators of the current ecological state of the landscapes of the West Kazakhstan region is the anthropogenic factor and its associated negative consequences. These include: air pollution, radiation conditions, pollution of underground and surface water, the state of drinking water supply, pollution of the soil cover, degradation of the soil and vegetation cover, etc. The manifestation of negative exodynamic processes, both natural and anthropogenic, allows us to assess the ecological state of the region's landscapes. The study area is located in a zone of dry-steppe and semi-desert landscapes, among which semi-desert landscapes of accumulative plains predominate. Here, over the past decades, there has been an increase in the processes of desertification of natural ecosystems, leading to a decrease in productivity and degradation of agricultural land. The study showed that for efficient agricultural production in the territory is necessary to establish maximum permissible environmental parameters land use within administrative boundaries that improve the stability and productivity of agricultural landscapes and resilience of natural systems in General. Modern agroecosystems of the region are part of natural ecosystems that have been greatly transformed as a result of economic activity. The best option for the agro-industrial complex may be the creation of such agroecosystems that would be as close as possible to natural landscapes, which would lead to increased productivity in agriculture.